

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Vilkuna, Janne

Title: Ennen savolaisia

Year: 2024

Version: Published version

Copyright: © Authors 2024

Rights: CC BY-NC-ND 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Vilkuna, J. (2024). Ennen savolaisia. In J. Ojala, & R. Turunen (Eds.), *Uudisraivaajien maa : Ylä-Savon asutus ja elämisen ehdot* (pp. 24-38). Suomalaisen kirjallisuuden seura. Historiallisia tutkimuksia, 291. <https://oa.finlit.fi/site/books/e/10.21435/ht.291/>

Janne Vilkuna

Ennen savolaisia

Keitä nykyisen Savon alueella asui ennen savolaisia? Luku käsittelee Ylä-Savon alueen rautakautisia löytöjä ja sitä, mitä ne kertovat käyttäjistään. Löydetyt metalliesineet ovat pääasiassa tuontia ja niitä on vähän, toistaiseksi vain 18. Löytötilanne ei välttämättä peilaa rautakauden tilannetta, vaan voi myös johtua etsintöjen ja arkeologisten tutkimusten vähäisyydestä. Savolaisasutusta edeltäneestä pyyntiväestöstä ja heidän tavoistaan ovat jäänteinä alueelta löydetyt muinaissukset, reenjalakset ja ahkion emäpuu, jotka ovat ilmeisesti paikallisesti valmistettuja. Samaan suuntaan viittaavat syvälle rantamutiin tai soihin päätyneet tuontitavaraa olevat keskiaikaiset tai 1500-luvun vaskikattilat.

Edellisellä sivulla: Mies ja kolme iloista lasta. Valokuvaaja: Ahti Rytönen. 1920–1930-luku, Pohjois-Savo, Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus, Tiedemuseon kokoelmat.

Kuopion Kuusikkolahdenniemen lapinraunio. Valokuvaaja: Vesa Laulumaa. Museovirasto, Arkeologian kuvakokoelma, Digikuvakokoelma. CC BY 4.0.

Lyhyt taustoitus rautakauteen ja sitä vanhempiin aikoihin

Nykyisen Suomen alue sai jääkauden päättyttyä ensimmäiset asukkaansa kaakosta vuoden 8 600 eKr. aikoihin. Yli 3 000 vuotta myöhemmin alkanut kampakeraamisen kulttuurin vaihe ilmentänee uutta idästä tullutta väestöä kuten myös vuoden 2 800 eKr. tienoilla alkanut vasarakerve- eli nuorakeraamisen kulttuurin aika. Tuon ajan uudisasukkaat kuuluivat suureen idästä Euroopan yli levittäytyneeseen indoeurooppalaiseen asutusaaltoon, joka kurkotti lounaiseen Suomeen etelästä ja lännestä. Pronssikaudella Suomi



jakaantui kulttuurivaikutteiden suhteen kahtia itään ja länteen. Rautakaudella maataloutta harjoitettavia uudisasukkaita saapui meren yli Etelä- ja Länsi-Suomeen. Samaan aikaan sisämaata asuttavan harvalukuisen pyyntiväestön elinkeinolliset juuret ulottuivat sen sijaan alueen kivikauteen.

Tarkasteltaessa Ylä-Savon esihistoriaa on pidettävä mielessä neljä seikkaa. Ensiksi Ylä-Savo-nimistä aluetta ei ollut olemassa esihistoriallisena aikana. Tuolloin ihminen ei ilmeisesti rajannut, omistanut eikä myöskään tällä perusteella nimennyt sitä aluekokonaisuutta, josta hankki elantonsa. Esihistoriallisella ajalla ei siten ollut Suomea, Savoaa tai Ylä-Savoaa. Ajan ihmiselle olivat tärkeitä nykyiset Ylä-Savon vedenjakajan molemmin puolin olevat maat Kymijoen ja Vuoksen vesistöihin kuuluvine järvineen, jokineen ja koskineen.

Toiseksi esihistoriallisella ajalla sekä ilmasto-olot että siitä riippuva kasvisto ja eläimistö erosivat suuresti nykyisestä. Myös maan ja veden suhteet muuttuivat jatkuvasti jääkauden jälkeisessä Suomessa. Nämä muuttuvat olosuhteet ratkaisivat sen, milloin ihmiset missäkin pystyivät kulttuurinsa, tietojensa ja taitojensa, puitteissa parhaiten selviytymään luonnon asettamista haasteista. Pyyntiyhteisöjen ajan asuinpaikat sijaitsivat nykyisten tai muinaisten vesistöjen rannoilla.

Kolmanneksi esihistoriallisen ajan väkiluku oli vain murto-osa nykyisestä. Pyyntielinkeinoista eli metsästyksestä, kalastuksesta ja luonnon antimien keräilystä elantonsa saanut väestö tarvitsi laajat elinalueet. On arvioitu, että kivikaudella ihminen tarvitsi Pohjoismaissa elinalueekseen ajasta ja paikasta riippuen peräti 25–100 neliökilometriä. Nykyisen Suomen alueen väkiluku ei kasvanut kivi- ja pronssikauden aikana muutamaa tuhatta suuremmaksi. Arkeologi Milton Nunez arvioi maamme kivikautisten pyyntiyhteisöjen aikaisen väkiluvun olleen noin 3 000 henkeä vuonna 7000 eKr. ja noin 10 000

Janne Vilkuna

Esihistoriallinen aika

Suomen esihistoriallinen aika alkaa eurooppalaisittain vasta mesoliittisella eli keskisellä kivikaudella viimeisen jääkauden loputtua.

Esihistoriallinen aika jaetaan Suomessakin teräseisiin käytetyin pääasiallisen raaka-aineen perusteella karkeasti kolmeen ajanjaksoon seuraavasti:

kivikausi	8600 eKr.–1700 eKr.
pronssikausi	1700 eKr.–500 eKr.*
rautakausi	500 eKr.–1300 jKr.

Rautakauden ajanjaksot:

esiroomalainen rautakausi	500 eKr.–1 jKr.*
vanhempi roomalainen rautakausi	1–200 jKr.*

nuorempi roomalainen rautakausi	200–400 jKr.*
merovingiaika	400–600 jKr.
kansainvaellusaika	600–800 jKr.
viikinkiaika	800–1050 jKr.
ristiretkiaika	1050–1150 jKr.**

* tai Sisä- ja Pohjois-Suomessa varhaismetallikausi 1900 eKr.–300 jKr.

** tai Sisä-Suomessa 1100–1300 jKr.

On huomattava, ettei esihistoriallinen aika päätty sisämaassa keskiajan alkaessa 1150 jKr. Käytännössä alueen menneisyydestä kertovat asiakirjasarjat alkavat nimittäin vasta keskiajan jälkeen alkavalla uudella ajalla eli 1500-luvulla, minkä vuoksi sisämaassa joudutaan menneisyyttä tutkimaan lähes pelkästään arkeologisin menetelmin kauas yli perinteisesti määritellyn esihistoriallisen ajan.

henkeä vuonna 2000 eKr.²⁸ Maatalouden omaksumisen myötä väestön määrä alkoi kasvaa, ja rautakauden lopulla väkiluvun on arvioitu olleen 50 000 henkeä. Ylä-Savossa voi arvioida eläneen pyyntiväestöjen aikana korkeintaan pari sataa henkeä, jos sitäkään.

Neljänneksi on muistettava, että esihistoria on tutkijoiden luomus, jonka perustana ovat pääasiassa museoihin kertyneet esineet ja kiinteistä kohteista rekistereihin saadut tiedot. Kun tietomäärä löytöjen lisääntyessä ja analyysien kehittyessä kasvaa, kuva menneisyydestäkin täydentyy ja jopa muuttuu. Viime aikoina metallinetsinnän kartuttamat löydöt ovat paikoin lisänneet olennaisesti tietoa alueen esihistoriasta. Muinaislöytöjen levinneisyyskartat ilmaisevat siksi usein esihistoriallisen ajan todellisuuden sijasta pikemmin sitä, mille alueille arkeologinen kiinnostus on kohdistunut. Käsityksemme esihistoriasta riippuu siksi suuresti siitä, kuinka paljon jollakin seudulla on ollut valistuneita löytäjiä ja siitä, paljonko varoja on ohjattu esihistorian tutkimuksiin.

Ylä-Savosta löydettyjen vähien rautakautisten esineiden jäänteet eivät mahdollista ajan ihmisten elämän monipuolista selostamista. Kuvaa voidaan kuitenkin täydentää muualta Savosta tai Suomesta saaduista tutkimustiedoista, sillä voimme olettaa, että Ylä-Savon kehitys on ollut todennäköisesti samankaltaista kuin lähialueilla.

Ylä-Savon kiinteät muinaisjäännökset

Ylä-Savosta tunnetaan noin 230 kivikautista asuinpaikkaa. Kyseessä ovat muinaisilla tai nykyisillä rannoilla sijainneet leirimäiset asuinpaikat, joille pyyntiajan yhteisöt saapuivat vuodenvaihtonsa mukaan ollen kulloinkin sellaisella paikalla, jossa oli tarjolla ravintoa. Väestö sai elantonsa kalastuksesta, metsästyksestä ja luonnonantimien keräilystä. Tämän vuoksi aikaa kutsutaan elännolliseksi eräkaudeksi. Kivikautisten asuinpaikkojen runsaus ei johdu runsaasta väestöstä, vaan siitä, että kivikautta kesti jääkauden loputtua lähes 7 000 vuotta. Sisämaassa kivikautta seuranneet pronssikausi ja varhaismetallikausi jatkoivat elinkeinollisesti kivikautista perinnettä, mutta uutuusiakin omaksuttiin. Niistä yksi oli pronssikaudelle nimen antanut pronssinvalanta. Ylä-Savosta tunnetaan 12 pronssikautista ja 9 varhaismetallikautista asuinpaikkaa. On huomattava, että samaa ympäristöllisesti edullista asuinpaikkaa on saatettu käyttää usean esihistoriallisen ajanjakson aikana. Pronssikautisista löydöistä mainittakoon Iisalmen Haapajärvestä löytynyt skandinaavinen pronssimiekka, Iisalmen Jysmäniemen itäisen pronssikirveen valinmuotti ja Pielaveden Taipaleenkylän itäinen pronssikirves.²⁹ Ne kertovat pyyntikansan yhteyksistä ja valinmuotti teknisestä uutuudesta, pronssinvalannasta. Vaan mikä selittää erinomaisen arvokkaan miekan tuonnin Ylä-Savoon ja sen päätymisen järveen? Onko kyseessä hukkaaminen esimerkiksi hankkeen jälle vai uhrattiinko se veteen? On myös arvoitus, kuka sen toi ja kuka sen hukkasi tai uhrasi.

Hautaustapojen muutokset heijastavat myös suuria muutoksia yhteisön elämässä. Karjanhoidon ja maanviljelyn omaksuminen uusiksi elannonlähteiksi olivat sellaisia, koska ne sitoivat väen aiempaa enemmän yhteen asuinpaikkaan. Kivikautisia hautoja on löydetty Suomesta vähän, mutta löydetyt ovat olleet ruumishautauksia, kuten Vieremän Hukkalanharjun punamultahaudat.³⁰ Pronssikaudella hautaustavat muuttuivat, kun vainajia ryhdyttiin ranni-

Janne Vilkkuna

Muinaismuistolaki ja Museovirasto

Suomessa annettiin muinaismuistoasetus vuonna 1883 ja se uudistettiin muinaismuistolaiksi 1963. Laki jakaa muinaismuistot kiinteisiin muinaisjäänneksiin ja irtaimiin muinaisesineisiin. Ensiksi mainittuja ovat erilaiset pysyvät rakenteet, kuten asuinpaikat, kalliomaalaukset ja haudat. Irtaimia muinaisesineitä ovat maastoista yksittäin, ilman yhteyttä kiinteään muinaisjäänneeseen löydetyt rahat, aseet, työkalut, koristeet, astiat, kulkuvälineet tai muut sellaiset esineet, joiden omistajaa ei tiedetä ja jotka voidaan olettaa vähintään sata vuotta vanhoiksi. Muinaisjäänne sisältää yleensä useita muinaisesineitä. Molemmat muinaismuistoryhmät ovat välittömästi löydettäessä rauhoitettuja ilman erillistä viranomaispäätöstä.

Museoviraston keskeisiä tehtäviä on ”huolehtia kulttuurihistoriallisen kansallisomaisuuden kartuttamisesta, hoidosta ja näytteiläpidosta – vastata muinaisjäänneiden ja, jollei asia kuulu muun viranomaisen toimialaan, kulttuuriympäristön hoidosta ja valvonnasta”. Museovirastossa on kehitetty internetiin kaikille avoin työväline, Kulttuuriympäristön palveluikkuna eli Kyppi, jossa on muun muassa kunnittaiset luettelot ja kartat tunnetuista kiinteistä muinaisjäänneksistä. Niitä on käytetty tässäkin luvussa. Kypissä on myös Muinaiskalupäiväkirja, jossa on tiedot kaikista Museoviraston kokoelmiin luetteloiduista irtaimista muinaisesineistä. Historiallisista syistä Kypistä puuttuvat kuitenkin aikoinaan kansatieteellisen osaston kokoelmiin luetteloidut muinaissukset ja -jalakset, joita Suomessa on säilynyt soissa ja vesistöjen pohjamudissa enemmän kuin missään muualla. Ellei toisin mainita, tämän luvun löytöjen tiedot ovat peräisin Kypistä ja Muinaiskalupäiväkirjasta.

kon rintamailla polttamaan ja palaneet luut ja tuhka kätettiin aavan veden äärelle kalliolle hiidenkiukaisiin, jotka olivat miehen nosteltavista irtokivistä rakennettuja suuria kekomaisia kiviröykkiöhautoja. Hautaustavassa saattoi olla symboliikkaa. Kaadettuun ja kaskena poltettuun metsään kylvetty jyvä varttui lopulta uudeksi sadoksi. Samalla tavoin saatettiin ajatella kuolleen ihmisen poltettujen ja maahan kylvettyjen luiden synnyttävän uutta elämää.

Kuopion Kuusikkolahdenniemen lapinrauniosta löytynyt pronssinappi ja pronssilevyn kappale. Valokuvaaja: Lauri Pohjakallio.



Sisävesien rannoilla on rannikon hiidenkiukaita pienempiä, mutta muutoin rakenteeltaan ja sijainniltaan samanlaisille karuille, asuinpaikoilta erillään oleville näköalapaikoille koottuja kiviröykkiöitä, joita kansa kutsui vielä 1800-luvulla muun muassa lapinraunioksi tai -kiukaiksi. Ylä-Savosta tunnetaan kuusi lapinrauniokohdetta: kaksi Iisalimesta, kaksi Kiuruvedeltä ja kaksi Pielavedeltä. Niitä ei ole tutkittu, mutta kun Siilinjärvellä kaivettiin vastaava röykkiö, siitä löytyi rikkoutunut piistä tehty nuolenkärki ja raunion alaisesta kalliosta mahdollisesti ihmisen hakkaamia kuppeja.³¹ Kuopion Kuusikkolahdenniemen lapinrauniosta tavattiin tutkimuksessa kuparilevyn katkelman lisäksi palaneita luita ja pyöreä pronssinapin kaltainen esine sekä saviastian paloja, jotka olivat Luukonsaaren keramiikkaa.³² Luukonsaaren keramiikka oli käytössä sisämaassa noin 1000 eKr.–300 jKr. Sitä on tavattu Kuopion lisäksi Ylä-Savosta Kiuruvedeltä.³³ On selvää, että hauraat saviastiat todistavat paikallisesta valmistuksesta ja käytöstä.

Museovirastoa edeltäneen Muinaistieteellisen toimikunnan esihistoriallisen osaston intendentti ja Helsingin yliopiston esihistoriallisen arkeologian dosentti (sittemmin professori) Carl Fredrik Meinander katsoi 1969 Luukonsaaren keramiikkaa käyttäneen väestön eläneen sisämaassa roomalaisella rautakaudella, ehkä esiroomalaisellakin.³⁴ He eivät käyttäneet enää kivesineitä, vaan tunsivat metallinkäsittelytekniikat ja ehkä raudankin. Meinander oletti heidän olevan paikallista alkuperää ja muodostaneen pääosan sisämaan myöhemmästä maata viljelevästä asutuksesta. Meinander erotti Luukonsaaren väestöstä Oulujärven vesistön pohjoispuolella olevan asbestikeraamista traditiota jatkavan ja pronssiesineiden ohella yhä kivesineitä käyttävän ”arktisen väestön”, jota hän katsoi voitavan kutsua lappalaiseksi (*lappsk*).

Sisämaan röykkiöiden rakenne, asema ja etenkin vähälöytöisyys tukevat pääsääntöisesti niiden pronssi- ja varhaismetallikautista ajoitusta. Keski-Suomessa on kaivettu ja radiohiiliajoitettu kolme ja Pirkanmaalla kaksi röykkiötä. Niiden radiohiiliajoitukset ulottuvat kivi-kauden lopulta aina viikinkiajalle asti.³⁵

Vaikka lapinrauniot eivät ole siinä mielessä hautoja, että ne sisältäisivät polttamalla haudatun vainajan kaikki luut, ne ja hiidenkiukaat liittynevät suvun vainajien palvontaan, vainajauskoon. Näkyvälle paikalle sijoitettuina ne ovat ehkä viestineet yhteisön nautinta-alueesta ollen eräänlaisia varhaisia aluemerkkejä. Samaan suuntaan viittaavat myös useat röykkiöiden sijaintipaikkojen läheisyydessä olevat uskomuspohjaiset paikannimet kuten hiisi-, akka-, ukko- ja pyhä-nimet. Sellaisia paikannimiä ovat Ylä-Savossa muun muassa Kiuruveden ja Pielaveden Hiidenniemet sekä Iisalmen, Lapinlahden ja Vieremän Ukonniemet.

Rannikon mahtavimmat hiidenkiukaat osoittanevat maatalousyhteisön sosiaalista eriytymistä päällikköineen. Osa sisämaan lapinrauniosta on saatettu koota muiksi kuin hautaröykkiöiksi. Niitä tunnetaan Pohjois-Savosta vain muutamia kymmeniä, joten on joka tapauksessa selvää, ettei röykkiöitä koottu suinkaan kaikille vainajille, mutta on arvoitus, miten ja minne muut vainajat haudattiin.

Vakinaisen asutuksen tuolla puolen

Kalmistot ja muinaislinnat eli linnavuoret osoittavat vakiintuneen rautakautisen asutuksen alueen. Näitä kumppaakaan muinaisjäännöslajia ei ole varmuudella tavattu Pohjois-Savosta. Täyssinän rauhan rajanvetoon liittyvissä asiakirjoissa mainitaan kuitenkin vuonna

1596, kuinka rajankävijöiden saapuessa Kaavinjärven viimeiseen pohjukkaan Kellolahteen heidän oli kiskottava veneensä Kornejokea pitkin nykyiselle Kotajärvelle. Tässä yhteydessä asiakirjaan on kirjoitettu ruotsiksi: ”sitten me soudimme lappalaisten linnoitusvuoren ohi.”³⁶ Lappalais-termi sisämaan pyyntiväestöstä puhuttaessa oli siis käytössä jo 1500-luvun ruotsinkielisissä lähteissä. Termi kuvasi etnistä taustaa todennäköisemmin veronmaksukykyyn liittyviä erilaisia pääelinkeinoja ja elämäntapoja. Edellä mainitun merkinnän peruste ei ole enää selvitettävissä eikä Kotajärven Linnoisvuori sisälly Museoviraston muinaisjäännösrekisteriin. Lähimmät linnavuoret ovat Mikkelissä ja Jämsässä, ja siellä ovat myös lähimmät kalmistot. Vakiintuneen asutuksen pohjoispuolella olivat erämaat. Sieltäkin on tavattu rautakautisia yksittäishautoja.³⁷ Pohjois-Savon toistaiseksi ainoa varmuudella todettu rautakautinen hauta, lapinraunioiden kaltainen kiviröykkiö, löydettiin Kuopion Puijonsarvennenän alueelta. Siitä tavattiin palaneen luun lisäksi rautainen keihäänkärki ja veitsenkatelma sekä saviastian palasia. Lisäksi lähistöltä löytyi raudanvalmistukseen viittaavaa rautakuonaa.³⁸ Haudan luiden radiohiiliajoitus osoitti hautauksen tapahtuneen 400–300-luvuilla eKr. eli esiroomalaisella rautakaudella.³⁹ Keski-Suomen Hankasalmen Majaniemenkankaan merovingiaikaiset ja Jyväskylän maalaiskunnan Leppälahden Siilinrannan viikinkiaikaiset yhden henkilön polttohaudat sijaitsevat lapinraunioiden tavoin veden äärellä, mutta hautojen päällä ei ollut mainittavia röykkiöitä tai kumpuja.⁴⁰

Kuopion Haminalahden kartanon maalta tavattiin 1874 ”kiviraunioista” ristiretkiajalle ajoittuva löytökokonaisuus, ”aarre”, joka sisälsi useita esineitä, mutta vain pronssikoruja päätyi Suomen muinaismuistoyhdistyksen kokoelmiin.⁴¹ Epäselväksi jäi, oliko kyseessä kätkö vai peräti hauta. Pielaveden Lampaanjärven Joensuun isäntä Toivo Kiminki löysi vuonna 1963 tien varteen ojaa kaivettaessa kolme rautakautista esinettä eli rautaisen keihäänkärjen ja keihäänvarren kenkäimen sekä rautaisen kirveenterän.⁴² Kyseessä voi olla hauta, mutta löytö voi olla myös kätkö, sillä löytöpaikkaa ei aikanaan tutkittu tarkemmin.

Pohjois-Savosta on tavattu edellä mainittujen Kuopion Puijonsarvennenän röykkiön ja Kuopion Haminalahden ”aarteen” sekä Pielaveden Joensuun löytöpaikan lisäksi kymmenen rautakautista kiinteää muinaisjäännöstä: Kuopiosta neljä, Pielavedeltä yksi, Rautalammilta kaksi, Siilinjärveltä kaksi ja Suonenjoelta yksi. Ylä-Savosta tunnetaan siis toistaiseksi vain yksi mahdollinen tuhoutunut rautakautinen kiinteä muinaisjäännös eli hauta tai kätkö, mutta sen sijaan on parikymmentä irtolöytöä, jotka todistavat ihmisten toimineen alueella. On kuitenkin oletettavissa, että tulevaisuudessa etenkin metallinilmainsinlöydöt tulevat muuttamaan alueen menneisyyskuvaa. Viitteen tästä antaa se hevosenkenkäsoljen puolikas⁴³, jonka Antti Pasanen löysi kesäkuussa 2016 metallinetsimellä Lapinlahden Korpisen Kärjenniemestä.

Hukattuja, uhrattuja vai kätkettyjä?

Savon rautakauden alun irtolöydöt ovat aina merovingiajalle (400–600 jKr.) asti pääasiassa työkaluja ja aseita. Viikinkiajalla löydöt seitsenkertaistuvat ja lisäys sisältää uusina löytöryhminä kulkuvälineitä ja etenkin länsisuomalaisia solkia ja muita koruja, joista yli puolet ovat naisten käyttämiä. Samaan aikaan ajoittuvat myös ensimmäiset kalmistot. Tilanne pysyy lähes samana ristiretkiajalla.⁴⁴

Janne Vilkkuna

Rauta- kautisten esineiden ajoittaminen

Löydöt voidaan ajoittaa toistensa suhteen (relatiivisesti) muotonsa ja koristelunsa perusteella tai ajan suhteen (absoluuttisesti) liittämällä ne samanaikaisen löytökokonaisuuden eloperäisen aineiston ajoitukseen.

Eloperäistä ainetta olevat löydöt voidaan ajoittaa radiohiili- eli ¹⁴C-analyysillä, joka ajoittaa esineen raaka-aineen kuolinhetken. Siten esimerkiksi muinaisuuden radiohiiliajoitus ajoittaa suksesta otetun näytteen eikä suinkaan sukseen käyttöaikaa, joiden aikojen ero voi yleensä olla joitain kymmeniä vuosia.

Aseita, tarvekaluja ja korujen palasia

Ylä-Savosta on tavattu irtolöytöinä vajaat 30 esinettä. Ne ovat aikanaan hukattuja, uhrattuja tai kätettyjä. Viimeksi mainituissa tapauksissa kätkejä ei syystä tai toisesta koskaan hakenut kätköön. Kun pohdimme, mitä kokonaislöytömäärät kertovat aikansa esinemäärästä, täytyy muistaa, etteivät esimerkiksi kaikki rautaiset keihäänkärjet päätyneet maahan löydettäviksi, vaan osa taottiin aikanaan uusiksi esineiksi. Lisäksi kaikkia maahan päätyneitäkään ei ole löydetty eikä varmasti tulla koskaan löytämäänkään. Ylä-Savon alueelta on tavattu kaikkiaan 18 metalliesinettä. Esineet ja niiden löytökunnat ovat: Iisalmesta rautainen kirveenterä ja nuolenkärki⁴⁵, Keiteleeltä rannerengas ja tulusrauta⁴⁶, Kiuruvedeltä pronssisen hevosenkenkäsoljen katkelmia, pronssisen rannerenkaan katkelmia, rautainen kirveenterä⁴⁷, Lapinlahdelta kuparisekoitteinen emalikoristeltu hevosenkenkäsoljen puolikas⁴⁸, Pielavedeltä samasta paikasta rautainen kirveenterä, keihäänkärki ja keihäänvarren rautainen kenkäin sekä muualta keihäänkärki, rautainen kirveenterä eli niin kutsuttu putkikirves ja tulusrauta⁴⁹ sekä Vieremältä hevosenkenkäsolki, tulusrauta ja kaksi rautaista kirveenterää⁵⁰. Lisäksi Kiuruvedeltä on löydetty soikea tuluskivi ja lasihelmi, Lapinlahdelta lasimassahelmi ja Pielavedeltä saviastian palanen.⁵¹

Kiuruveden lasihelmi, jonka edesmennyt ”pankintirehtööri C. Sundman lahjoitti” Suomen muinaismuistoyhdistykselle vuonna 1900, on erikoinen tapaus siitä, mistä kaikkialta muinaisesineitä on löydetty. Se on nimittäin kirjattu muinaismuistoyhdistyksen kokoelmien päälueteloon seuraavasti: ”Keltainen sylinterinmuotoinen lasihelmi yhdellä ruskealla täplällä varustettu. Kerrotaan löydetyksi erästä Kiuruvedellä pyydystetystä hauesta.”

Lapinlahden hevosenkenkäsolki on Ylä-Savon rautakautisista löydöistä vanhin eli nuoremmalta roomalaiselta rautakaudelta 300–400-luvulta jKr. Pielaveden putkikirves saattaa olla samoilta ajoilta, sillä ne olivat käytössä ajanlaskun alusta aina 700-luvulle asti. Samaan pitkään ajanjaksoon ajoittuvat myös kvartsiitista valmistetut soikeat tuluskivet, joissa on yleensä kapealla sivulla ura, josta se on kiinnitetty kantajansa vyöhön.⁵² Leveällä sivulla on yksi tai useampi ura, josta on lyöty raudalla kipinää. Ylä-Savossa sellainen tuluskivi on löydetty Kiuruveden Haapakummusta.⁵³



Lapinlahdelta löydetty kuparisekoitteinen, emalikoristeltu hevosenkenkäsoljen puolikas. Museovirasto, Arkeologian esinekokoelma. CC BY 4.0.

Suohon survotut kattilat

Sisämaan rautakautisen ja keskiaikaisen asutuksen hahmottaminen vaikeutuu aiempiin jaksoihin verrattuna olennaisesti siksi, että keramiikan käyttö taantui ja loppui nuoremalla roomalaisella rautakaudella.⁵⁴ On selvää, ettei astioita tultu toimeen. Siksi saviasioiden katoaminen selittynee sillä, että niiden sijaan saatiin kaupan välityksellä kuljettusta ja tulenpitoa kestäviä vaski- eli kuparikattiloita. Vielä uudella ajalla ruotsinvallan aikana tiedetään rintamaalaisten käyneen kauppaa lappalaisten kanssa, ja vaskikattilat olivat yksi haluttu kauppatavara, sillä Piitimessä tehtiin vuonna 1424 pirkkalaisten lapinkäyntiä koskeva sopimus, jossa mainitaan tärkeimmät pirkkalaisten lappalaisille myymät tuotteet, joita olivat ”verkot, kirveet, padat ja kattilat, porot ja ruokatavarat”.⁵⁵ Arkeologian professori Visa Immonen on osoittanut, että Ruotsin perustettua vuonna 1638 Uuden Ruotsin siirtomaan Pohjois-Amerikkaan, uudisasukkaat kävivät vastaavasti kauppaa etenkin Lenape-intiaanien kanssa ja vaskikattilat olivat haluttu kauppatavara. Lenapet käyttivät kattiloita keittämiseen, mutta ne ja niistä leikatut palat olivat myös statusesineitä.⁵⁶

Ylä-Savosta on tavattu vaskikattiloita kolmesta löytöpaikasta Iisalimesta, Vieremältä ja Maaningalta.⁵⁷ Sekä Iisalmen että Vieremän kattilat löytyivät syvältä rantasuosta ja Maaningan neljä kattilaakin suosta. Vieremän löytöön on alun perin kuulunut useita kattiloita, mutta vain yksi on säilynyt ja tallennettu Kuopion museoon. Muinaistieteellisen toimikunnan amanuenssi, sittemmin Helsingin yliopiston arkeologian professori Ella Kivikoski arveli kätköjen ajaksi 1500-lukua ja syyksi sotia. Vaikka kattilat olisivat keskiajalta tai uuden ajan alusta, niiden omistajat ja käyttäjät lienevät alueen uudisasutusta edeltäneestä väestöstä, sillä muinaisuskset, joita käsitellään edempänä, löytyivät vastaavista paikoista kuin kattilat, vaikka ne eivät olleet kätkettäviä kalleuksia.

Arvoituksellisia muinaisuuksia ja muita talvisia kulkuvälineitä

Kaikki metallit olivat rautakaudella arvokkaita ja laadukkaan raudan valmistus suo- tai järvimalmista oli perin työlästä. Edellä mainittuja löydettyjä metalliesineitä tarkastelemalla Ylä-Savon rautakausi näyttäisi vaatimattomalta, mutta tavattoman monia esineitä valmistettiin ympäristön tarjoamista eloperäisistä raaka-aineista kuten puusta, tuohesta, luusta ja nahasta. Nämä kaikki kuitenkin tuhoutuvat nopeasti maahan joutuessaan ja säilyvät vain, jos ne joutuivat tai laitettiin tarkoituksellisesti liki hapettomaan suohon tai vesistöjen mutaan. Siksi on kuvaavaa, että alueelta löydetyt puusta tehdyt esineet löytyivät 1900-luvun alun pellonraivauksessa tai muuten peltotöissä suhteellisen syvältä suosta tai mudasta. Kansallismuseoon päätyneitä muinaisuuksia ja -jalaksia aikoinaan ahkerasti tutkinut Muinaistieteellisen Toimikunnan kansatieteellisen osaston johtaja, tohtori T. I. Itkonen julkaisi vuonna 1946 saapuneen seuraavan löytökuvauksen:

Kiuruvedeltä Kiurujärven Lapinlahdelta, Lapinniemen talon maalta löytyi kaivetun kuopan pohjasta mudanajossa läheltä savea v. 1903 n. 1,25 m syvästä neljä tai viisi kappaletta 8 sm leveitä ja n. 20 sm pitkiä suksen (?) paloja, joiden alapinnassa oli lähes pohjan levyinen, tasapohjainen syvennys. Löydöstä ilmoitti maanviljelijä Paavo Ruotsalainen v. 1946.⁵⁸

Iisalimesta Palojsjärveen pistävältä soiselta niemeltä vuonna 1885 löydetty keskiaikainen vaskikattila, jonka halkaisija on 33,5 senttimetriä ja kyljen korkeus 15 senttimetriä. Kuopion historiallinen museo.

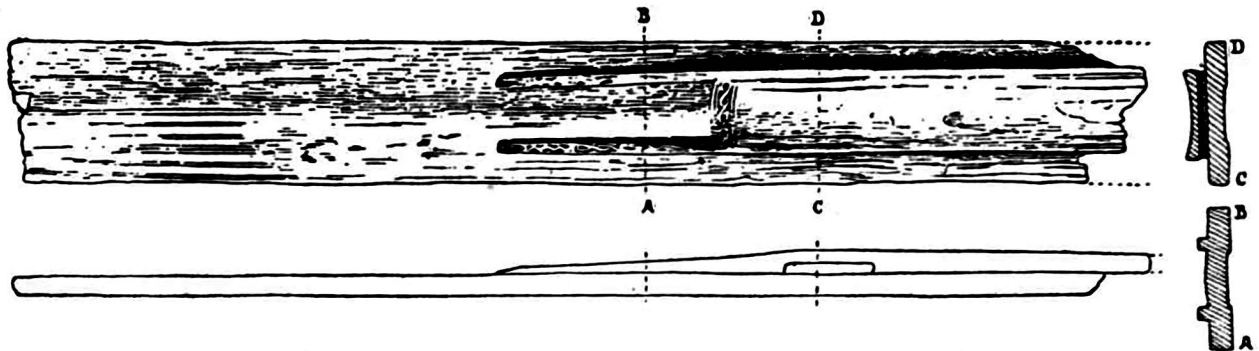
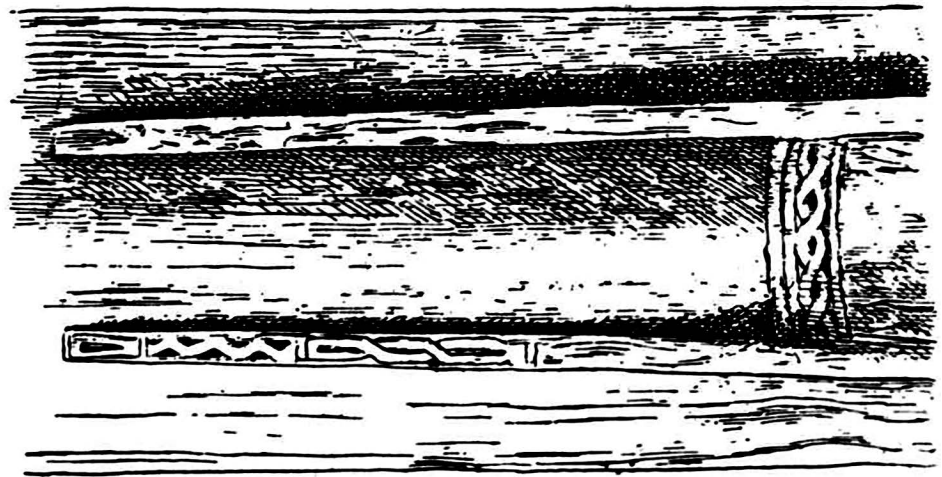


Tämä löytö jäi kuitenkin vain tiedoksi, sillä havainnosta oli sentään yli 40 vuotta eikä esi-
neitä enää saatu museoon. Sen sijaan sinne saatiin muinaissuksi, jonka löytyminen ku-
vattiin seuraavasti: ”Löytynyt Kiuruveden Luelahti nimiseltä niityltä n. 50 metrin päästä
järven rannasta, 1.35 m syvästä suosta sitä kynnettäessä. Itse suksi löytynyt arviolta 40–50
cm:n syvyydestä.”⁵⁹

Puusta valmistettuja muinaisia kulkuvälineitä on löydetty ja saatu talteen museoko-
koelmiin Ylä-Savosta yhteensä kymmenen ja ne kaikki on löydetty eri paikoista.⁶⁰ Kysees-
sä ovat kuusi suksea, kolme suksireen eli kelkan jalasta ja yksi ahkion emäpuu. Suksia on
yksi Iisalmesta, peräti neljä Kiuruvedeltä ja yksi Lapinlahdelta.⁶¹ Kolme jalasta on suksien
tavoin löydetty yksittäin eli parittomina Kiuruvedeltä, Pielavedeltä ja Sonkajärveltä. Ainoa
ahkion emäpuu on Sonkajärveltä.⁶²

Näistä löydöistä on toistaiseksi vain yksi Kiuruveden suksista radiohiiliajoitettu ja tulos
on 900-luku jKr.⁶³ Se poikkeaa olennaisesti muista niin rakenteensa kuin koristelunsa suhteen.
Kyseessä on nimittäin päläsharjakkeinen suksi⁶⁴, jossa jalansijan eli pälkään reunat
jatkuvat kohoumina huomattavasti pälkään ohi, minkä lisäksi suksi on koristeltu taidok-
kain nauhaornamentein. Päläsharjakkeisia suksia on löydetty läntisestä Suomesta Kokko-
lasta, Laitilasta ja Vesilahdelta. Muut Ylä-Savon muinaissukset, sikäli kuin niistä on niin

Kiuruveden koristeltu suksi Hj.
Appelgrenin (1911, s. 11) mukaan.



paljon jäljellä, että niiden malli voidaan todeta, ovat botnisiä kohopälkäisiä suksia. Tätä suhteellisen lyhyttä, mutta leveää, kärjestä ja kannasta suippoa olaatonta eli pohjauratonta suksimallia on pidetty sisämaan muinaisen pyyntikansan suksimallina. Niissäkin tavataan joskus reunoja myötäilevien viivojen eli rikkojen muodostamissa kärjen kentissä olevaa nauhaornamentiikkaa. Mäntästä löydetyssä suksessa oli säilynyt sidekin, jossa varpaallinen oli kierrettyä niintä eli lehmuksen nilakerrosta ja kannantakuinen hihna mäyrän nahkaa.⁶⁵

Maastamme on löydetty runsaasti muinaissuksia soista ja järvien pohjamudista. Niille on tavanomaista, että ne löytyvät parittomina ilman siteitä ja usein pälös on tahallisesti rikottu. Toisin sanoen suksien käyttö on estetty poistamalla side, rikkomalla pälös, erottamalla suksipari ja laittamalla sukset syvälle suohon tai rantamutaan. Vaan miksi ja ketä on estetty hiihtämästä suksilla, jotain elävää, vainajaa vai henkeä, sitä emme voi tietää.⁶⁶ Aiemmin muinaissuksia ajoitettiin geologisesti ajoittamalla se kerros suosta, josta ne löytyivät, mutta koska sukset painettiin tarkoituksellisesti syvälle turpeeseen tai mutaan, löytökerros on aina suksia vanhempi. Siksi radiohiiliajoitus on käytännössä ainoa pätevä suksien ajoitustapa. Esimerkiksi Laitilan muinaisuksi ajoitettiin ensiksi löytökerroksensa perusteella 700–800-luvuille⁶⁷, mutta myöhempi radiohiiliajoitus ajoitti sen 1200–1300-luvuille.

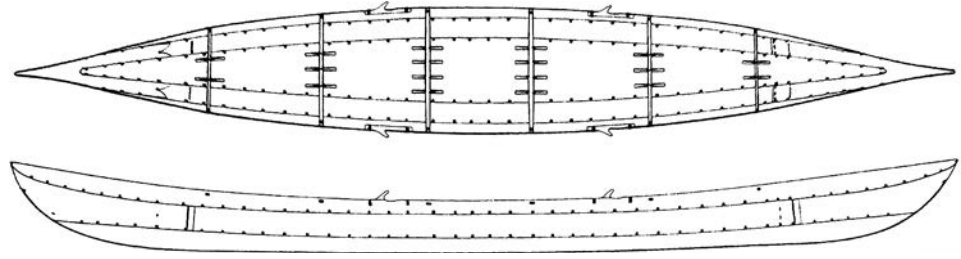
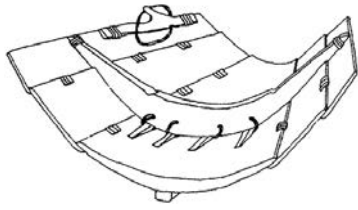
Erämies tarvitsi talvella itsensä tai koiransa vetämän kelkan tai ahkion. Rautakautiset kelkat eli suksireet olivat noin 2,5–3 metrin mittaisia. Niiden jalaksista kohoavat kaplaat kannattelivat pitkittäisiä kaustoja, ja kaplaspareja yhdistivät niiden yläpäässä olevat poikkittaiset pajut. Ruotsalaisen löytöpaikan mukaan nimettyjä Morjärven-tyypin suksirekien jalaksia on löydetty Ylä-Savosta kolmet: Kiuruvedeltä, Pielavedeltä ja Sonkajärveltä.⁶⁸ Keski-Suomessa on radiohiiliajoitettu Laukaasta ja Saarijärveltä löytyneet jalakset esiroomalaiselle ja roomalaiselle rautakaudelle.⁶⁹

Ahkioita oli aikanaan kahden mallisia. Ensiksi on veneen rakenteen kaltaisia. Niissä on emäpuuhun kiinnitetyt kaaret, joihin edelleen oli kiinnitetty joustamattomat laidat. Toisessa mallissa kuorman mukaan joustavat liisteistä tehdyt laidat on kiinnitetty emäpuuhun ja toisiinsa ohuin vitsaksin. Sonkajärven emäpuu eli ”ahkion jalas” on tätä viimeksi mainittua ja vanhempaa mallia. Sen tiedot Kuopion museossa osoittavat, miten monien käsien kautta näitä arvokkaita löytöjä aikanaan saatiin:

– – on saatu Sonkajärveltä ja kuuluu maisteri N. Hannikaisen kesällä 1933 tekemän stipendimatkan saalistuksiin. Se on löydetty n. 6 vuotta sitten Sonkajärven ja Väärjärven välisestä kuivion reunasta. Löytäjä on ollut Antti Arffman, Sonkajärven Marjamäeltä, ja museoon lahjoittaja konstaapeli Auvinen.⁷⁰

Hävinneet veneet

Rintamaalaisten eränkävynnin kohteena olivat sekä talviaikaan hankitut arvokkaat turkikset että avovesiaikaisen kalastuksen saaliit. Kalat voitiin säilöä joko kuivaamalla tai hapattamalla eli kesäyttämällä. On aivan selvää, että eläminen esihistoriallisena aikana sisämaassa on edellyttänyt veneitä. Sieltä ei kuitenkaan ole löytynyt kivi- tai pronssi-kauteen ajoitettuja aluksia. Kalliomaalauksiimme on kuvattu pitkiä melomalla liikutettuja aluksia, joiden kokossa saattaa olla hirvenpääkoriste. Euraasiassa on ollut käytössä



Henry Forssellin vuonna 1984 tekemä ennallistus Ilomantsin Mekrijärvestä vuonna 1980 löydetyn nitomatekniikalla kootun niin kutsutun viisosaveneen hyllystä. Taavitsainen et al. 2007, 59.

sekä nahka- että tuohikanootteja, jollaisia on kuvattu muun muassa Norjan ja Vianan pohjoisissa kalliopiiirroksissa.⁷¹ Yksi syy näiden tukista onteloimalla veistettyjä tukkiruuhia kevytrakenteisempien alusten löytymättömyyteen meillä ja muualla voi olla, että niiden eloperäiset ainekset lahosivat ja mätänivät nopeasti käytöstä jäätyään. Toisaalta niiden osia on saatettu löytää ja toimittaa museoihin, missä niitä ei ole ymmärretty silloin tai myöhemminkään alusten osiksi. Kevyisiin ja hauraisiin aluksiin viittaa T. I. Itkosen kaksi mainintaa *Suomen ruuhet* -teoksessa. Ensiksi Juvan Suurniemen kylän Äimäsenlammen koillusrannalta löytyi 1938 purtilo eli yksipuinen ruuhi, joka oli ollut ”tuohella päällystetty (?)”, ja toiseksi ” – Lapualta on aikoinaan savenajossa löytynyt nahkavene, jossa ’kylki-luut’ ja ’pikilangatkin’ näkyivät”.⁷² Kumpikaan löytö ei valitettavasti säilynyt tutkijoille asti.

Toistaiseksi vanhimmat varmuudella ajoitetut sisämaan venelöytömmme eivät ole yksinkertaisia tukkiruuhia tai edes haapatukista onteloituja ja lämmön avulla auki levitettyjä ja kaaritetuja haapioita, vaan teknisesti varsin monimutkaisia aluksia. Siirtyminen elannollisesta eräkaudesta kaupalliseen erätalouteen edellytti ja tuotti kuljetuskelpoisempia venemalleja.⁷³ Ilomantsin Mekrijärveltä löytyi vuonna 1980 veneen jäännökset. Vene, jonka löytökunta antoi nimen tälle venemallille, oli noin kahdeksanmetrinen ja kaksisoutuinen niin kutsuttu viisosavene. Venetyyppi koostuu nimittäin leveästä haapaisesta emäpuusta, keula- ja perävannas on veistetty kuusen juurakosta päältä katsoen v:n malliseksi, ja molemmiin puoliin emäpuuta on kahden limisaumaisesti liitetyn laudan muodostamat laidat. Emäpuuhun jätettyihin kohoumiin on kiinnitetty juurella nitoen kaaret, ja samalla tekniikalla kiinnitettiin myös sekä laitalaudat toisiinsa että vannaspuihin. Mekrijärven vene ajoitettiin radiohiilimenetelmällä 1600-luvulle.⁷⁴ Rääkkylästä 1970-luvulla löydetyn veneen jäännökset ovat myös nitomistekniikalla liitetystä veneestä, mutta se ei ole viisosavene, vaan sen keula ja perävannas olivat ”nykyaikaiset” eivätkä v:n muotoiset.⁷⁵ Silti sen radiohiiliajoitus on vanhempi kuin yhdenkään löydetyn Mekrijärven-tyypin veneen: vuodelta 1170.⁷⁶

Nitomatekniikalla tehtyjen veneiden jäännöksiä tunnetaan Suomesta yli kaksikymmentä.⁷⁷ Rautalammit, Siilinjärveltä ja Valtimosta on tavattu nitomatekniikalla liitettyjen limisaumaisten veneiden emäpuut, jotka on ajoitettu radiohiilimenetelmällä 1400-, 1600- ja 1700-luvulle. Vanhimmat ajoitetut tällä tekniikalla tehtyjen veneiden jäänteet ovat Alatorniosta 900-luvulta ja viisosaveneet Hartolasta ja Keuruulta noin 1100- ja 1200-luvuilta.⁷⁸ Saamelaiset käyttivät historiallisena aikana heidän asuma-alueillaan matkanneiden kuvausten perusteella nitomatekniikalla koottuja veneitä keskiajalta 1900-luvulle asti.⁷⁹ On selvää, että vesistörikkaan Ylä-Savon rautakautisilla asukkailla on ollut veneitä, mutta toistaiseksi niiden jäännöksiä ei ole löydetty.

Kadonneet pyyntikeinot ja säilyneet pyyntikuopat

Metsästys tapahtui erämailla pääasiassa passiivisesti eli itsestään pyytävien ansojen, loukkujen ja pyyntikuoppien avulla. Ne sijoitettiin maastoon metsästäjän pyyntireitin eli virkatien varrelle, jonka hän kiersi säännöllisesti keräten saaliin talteen. Puusta valmistetut pyyntivälineet eivät säilyneet myöhempien aikojen tutkijoiden löydettäväksi. Hankaat eli pyyntikuopastot koostuivat etenkin metsäpeurojen reiteille, kuten järvikannakselle tai harjuille, tehdyistä aidoista ja niiden väleistä, joihin kaivettiin ”kannella” peitetty pyyntikuoppa. Aidat ovat kadonneet, mutta kuopat näkyvät yhä. Ylä-Savon laajin pyyntikuopasto on Vieremän Lehmiäessä. Se on lähes kaksi kilometriä pitkä ja käsittää 145 pyyntikuoppaa. Vähemmälläkin kuopilla pyydettiin, sillä esimerkiksi yksi 25 pyyntikuoppaa käsittävä kokonaisuus on Kiuruveden Pieni-Lahnasen lammen viereisellä Lamminkankaalla. Hankaiden pyyntikuoppien ajoittaminen on haasteellista⁸⁰, mutta on selvää, että pyyntikeino oli käytössä esihistoriallisella ajalla.

Virkatien passiivisten ansojen lisäksi metsästäjän tärkeimmät pyyntivälineet olivat etenkin karhunkaatoon tarvittava keihäs sekä etäämmältä riistan tavoittava jousi ja nuoli. Keihästä ja jousia tarvittiin myös, kun ajan suurvallat, Novgorod ja Ruotsi, suuntasivat mielenkiintonsa ja sotajoukkonsa Suomeen. Keskiajalla tuli käyttöön käsijousta tehokkaampi, rautakaarella varustettu kallisarvoinen varsi- eli jalkajousi, joka pysyi käytössä 1700-luvulle asti. Historiallisen ajan saamelaiden käyttämä käsijousi tunnetaan useista kuvauksista, mutta museokokoelmiin on päätyneet vain yksi kokonainen, Ruotsin Örbyhusin jousi.

Vieremän Lehmiäen pyyntikuopasto. Kuopion kulttuurihistoriallinen museo / Tytti Räikkönen.

Vieremän Lehmiäen pyyntikuopasto kartassa, johon kukin pyyntikuoppa on merkitty keltaisella ympyrällä. Kuvalähde: Kyppi, Museovirasto.



Käsijousten kaaret ovat rakenteeltaan kahta päätyyppiä: jo vanhemmalla kivikaudella käyttöön otetut yksinkertaiset yhdestä puusta tehdyt ja eri osista ja aineista, kuten puusta, sarvesta, luusta ja jännteestä, liimaamalla valmistetut yhdistetyt jouset. Kiinalaista alkuperää oleva yhdistetty jousi omaksuttiin aiempia jousimalleja tehokkaampana länteen ja pohjoiseen. Siellä siitä kehittyi paikallisten teknisten valmiuksien ja saatavilla olleiden raaka-aineiden vuoksi pohjoiseuraasialainen yhdistetty neliosainen jousi, joka omaksuttiin Pohjoismaihin rautakauden aikana. Niiden mahapuoli oli yleensä mäntyä, selkäpuoli koivua ja sakarat tuomea tai koivua. Suomesta on löydetty vain neljä käsijousten kappaletta: yksipuiset Kangasalta ja Kärämäeltä sekä yhdistetyt Paltamosta ja Viitasaarelta. Kärämäen jousi on radiohiiliajoitettu 900-luvulle ja Viitasaaren noin vuoteen 1300. Syy vähäisiin löytöihin on tietysti se, että pelkästään puusta valmistetut jouset ovat säilyneet vain kosteikkoihin tai muihin vastaaviin paikkoihin jouduttuaan, kun taas vainajille roviolle tai hautaan mukaan laitetuista jousista, nuolista ja nuoliviineistä ei ole jäänyt jäljelle muuta kuin nuolenkärjet, jos nekään, koska kärkiä tehtiin myös luusta ja sarvesta. Paltamon ja Viitasaaren jousityyppi lienee tullut käyttöön Suomessa aikaisintaan nuoremmalla rautakaudella, ja se pysyi metsästysvälineenä syrjäseuduilla aina 1700-luvulle asti.⁸¹ Vesistä tai vesien ääreltä Pohjoismaista löydettyjen pohjoiseuraasialaisten neliosaisen jousten levinneisyys ja löytösuhteet osoittavat, että ne liittyvät samaan kulttuuriin, joka kätki rautakaudella ja keskiajalla vesiin ja soihin muun muassa edellä mainittuja suksia ja Morjärven-tyypin suksirekiä.

Eräkauppaa ja kaskiviljelyä

Kansainvälinen (vaihto)kauppa ulottui maahamme jo kivikaudella, mistä todistavat täältä löytyneet vieraista aineista, kuten piistä tai meripihkasta, valmistetut esineet. Pronssikauden esineidemme pronssi oli myös kaupan välittämää. Samoin rautakauden aineellinen vauraus perustui siihen, että merkittävä osa yhteisön elannosta saatiin erätuotteiden kaupasta ja viennistä alkutuottajina tai tuotteiden välittäjinä ja kauppiaina. Kauppa vilkastui 800-luvulla, jolloin sisämaassa siirryttiin elannollisesta erätaloudesta kaupalliseen erätalouteen.

Miten erätuotteet käytännössä hankittiin? Rintamailta erämaille matkaaminen ja erityisesti siellä pitkään oleminen olisi ollut varsin työlästä. Siksi paikallisina toimijoina tuskin olivat rintamailta saapuneet hämäläisten, kyröläisten tai karjalaisten kauppiastalonpoikien lähettämät eränkävijät, vaan pikemmin heidän kanssaan vakaassa kauppasuhteessa olleet sisämaan etenkin talviset pyyntioloit tunteneet lappalaiset.

Rautakauden asutusta voi selvittää alueen kasvillisuushistorialla. Jonkin alueen kasvillisuutta ja sen muutoksia, varsinkin maanviljelyn alkua ja kehitystä, voidaan tutkia vesien tai soiden pohjasedimenteistä tehdyin siitepölyanalyysien, jollaisia ei kuitenkaan vielä ole tehty Pohjois-Savossa. Lähimmät analyysit ovat Keski-Suomesta ja Etelä-Savosta. Ensimmäiset kasket kylvettiin Keski-Suomessa Keuruulla, Pihtiputaalla ja Saarijärvellä jo kivikauden lopulla, Laukaassa pronssikaudella ja Hankasalmella, Jyväskylässä, Jämsässä ja Kuhmoisissa vanhemmalla rautakaudella.⁸²

Etelä-Savossa toteutettiin siitepölyprojekti 1980-luvulla. Kohteet olivat Enonkoskella, Heinävedellä, Joroisissa, Juvalla, Kerimäellä, Mikkelissä, Pieksämäellä, Punkaharjulla ja Sulkavalla. Varhaisimmat ohran tai vehnän siitepölyt tavattiin Kerimäeltä ja Juvalta sekä rukiin siitepölyt Pieksämäeltä ja Sulkavalla. Viljelyn alku ajoittui nuoremman rautakauden alkuun kansainvaellusajalle (600–800-luvulle). Pysyvämpää asutusta osoittava jatkuva viljely alkoi keskiajalla (1300–1500-luvulla) Juvalla, Mikkelissä ja Sulkavalla, mutta muualla vasta uudella ajalla.⁸³

Siitepölyanalyysitkin ulottuvat todistamaan ympäristöstä vain rajallisen matkan näytteenotokohdasta, minkä osoitti se, että edellä mainitut Mikkelissä otetut näytteet eivät tavoittaneet alueen rautakautisen asutuksen viljelyä. Sittenmin vuosituhannen vaihteen kaivauksissa Mikkelin Orijärven rannalla tavattiin sekä hiiltyneitä ohran, kauran ja rukiin jyviä että viisi muinaispeltoa auranjälkineen. Järven sedimenteistä otettu siitepölynäyte osoitti viljelyn alkaneen merovingiajalla, mutta siitepölyt olivat vain rukiista 1220-luvulle asti, jolloin ilmaantui myös ohra. Peltojen löytyminen osoittaa kuitenkin, että kaskiviljelyn ja peltoviljelyn suhde on aiemmin luultua monisäikeisempi.⁸⁴

Asiakirjojen rivien väliin jäänyt pyyntiväestö

Yhteenvetona voidaan todeta, että vain yksi Ylä-Savon kiinteistä muinaisjäänöksistä on rautakautinen eikä varmoja keskiaikaisia ole lainkaan. Tämän voi tulkita joko niin, että alueella on ollut mainittuina aikoina varsin ”hiljaista”, mikä on varsin epätodennäköistä, tai sitten niin, että tavattoman paljon kohteita on vielä löytymättä. Viimeksi mainittuun suuntaan osoittaisivat se, että esimerkiksi Kainuusta on viime aikoina löydetty paljon uusia kohteita⁸⁵ ja että Ylä-Savosta on löydetty irtaimia rautakautisia muinaisesineitä vajaasta 30 paikasta. Vaan ketkä näitä esineitä valmistivat ja käyttivät? Sen, että paikallisina toimijoina eivät ole rintamailta saapuneet eränkävijät, vaan heidän kanssaan kauppasuhteessa ollut Ylä-Savon pyyntiväestö, todistavat useat ennen muuta soista ja vesijätöistä löydetty, sinne tahallaan ja tarkoituksella sekä käytännöllisistä että erityisesti uskomuksellisista syyistä laitetut arkiseen eräelämään liittyvät puuesineet. Poikkeuksena on länsisuomalaisista mallia oleva Kiuruveden Jylängön päläsharjakkeinen suksi, joka sekin on laitettu rikottuna tai rikkoutuneena suohon.

Lapinraunioita lukuun ottamatta eräkauden hautoja ei ole toistaiseksi löydetty Pohjois-Savosta. Maakunnan rajalta on noin 200 kilometriä Isonkyrön Orismalaan, missä Levänluhdan lähteestä, joka on entinen lampi, on löydetty lähes sata veteen haudattua muinaista paikallista väestöä olevaa vainajaa, jotka ovat 300–800-luvulta. Radiohiiliajoitettujen, 500–700-luvuilla ”haudattujen ihmisten DNA on lähellä nykysaamelaisten DNA:ta”.⁸⁶ Vastaavia vesihautauksia on löydetty myös noin 25 kilometriä pohjoisluoteeseen Vöyrin Kälämäestä. Hautaustapa on siis sama kuin edellä mainittujen Ylä-Savon eräkauden välineiden eli suksien, jalasten, ahkion emäpuun ja vaskikattiloiden.

Entä vuoden 1552 hämäläisten erämaaluettelot ja niiden osoittamat erämaaomistukset? Vaikka veroille ahneen kruunun valta ulottui keskiajan lopulla periaatteessa sisämaahankin asti, ei olisi ollut järkevää lähettää veronkeräjiä kauas erämaihin vähäiä verotet-

tavia ja veroja etsimään. Niinpä kruunu ja kirkko ilmeisesti hyödynsivät rintamaalaisten ja pyyntiväestön vanhoja kauppasuhteita siten, että verottajalle tutun talonpojan veron katsottiin sisältävän myös hänen kaukaisen kauppakumppaninsa veron. Väinö Voionmaa toteaa vastaavaa Lapista: ”Verraten myöhään esiintyy kruunu lapin verottajana. Helposti näkee, että pirkkalaisten oikeudet Lapissa olivat vanhemmat, kruunun nuoremmat. Pitkään aikaan ei kruunun verotus suoranaisesti koskenut lappalaisia, vaan ainoastaan pirkkalaisten harjoittamaa lapinkauppaa.”⁸⁷ Siksi pyyntiväestö ei päätenyt vuoden 1552 hämäläisten erämaaluetteloihin tai aiempiin asiakirjoihin.⁸⁸

Akateemikko Kustaa Vilkuna on tähdentänyt, kuinka sisämaan muinaiset lappalaiset tarvitsivat luonnossa elääkseen laajan alueen käsittävän vuotuiskierron, jonka mukaisesti oltiin aina siellä, missä kuhunkin vuodenaikaan oli ravintoa saatavissa. Jos hämäläinen tai savolainen uudisasukas otti haltuunsa jonkin tämän järjestelmän olennaisen osan, kuten kutujärven, järjestelmä oli rikki eikä sitä voinut korjata, koska kaikki vastaavat paikat olivat varattuina. Tällaisessa tilanteessa vanhan pyyntiväestön oli selvitäkseen ryhdyttävä uudisasukkaiden palvelukseen, ja samalla he ja heidän perheensä hämäläistyivät tai savolaistuivat.⁸⁹

Erämaaluetteloissa mainitut hämäläisten erämaakappalet edustanevat ilmeisesti vielä huomattavasti vanhemman talous- ja kauppajärjestelmän viimeistä vaihetta. Keskiajan ja uuden ajan taitteessa erämaan väestön elinkeinojen painopiste siirtyi vähitellen pyyntielinkeinoista maatalouselinkeinoihin, ja samalla he myös hämäläistyivät tai savolaistuivat. Vanha käsitys oli, että sisämaassa eli tuhansia vuosia kiertäviä ”lappalaisia”, jotka sitten rintamaiden uudisasutuksen vuoksi vetäytyivät nykyisille kotiseuduilleen Lappiin. Käsitys on outo, sillä miten siinä tapauksessa selittyvät, edellä mainitun vuotuiskierron haavoittuvaisuuden lisäksi, esisaamen- tai saamenkielisten paikannimien säilyminen ja periytyminen sisämaassa meidän päiviimme asti, sillä nimi säilyy vain, kun se kerrotaan sukupolvelta sukupolvelle.

Professori Kauko Pirinen olettaa savolaisen Lappalainen-sukunimen tarkoittaneen alun perin alueen uudisasutusta edeltäviä asukkaita, jotka ovat olleet kansallisuudeltaan saamelaisia.⁹⁰ Savon vanhimmassa maakirjassa vuodelta 1541 mainitaan 14 perhettä, joilla on sukunimenä Lappalainen ja niistä kahdeksan asui Joroisten seudulla ja siitä pohjoiseen. Pirinen toteaa: ”Lappalaiset olivat keskiajan päättyessä vähäinen, häviävä jäännös Savon väestössä. Historiallisen ajan alussa heidän osuutensa on varmasti ollut huomattavasti merkittävämpi.”⁹¹ Se, että Lappalaisten suku kuitenkin kasvoi historiallisena aikana yhdeksi Savon suurimmaksi suvuksi, osoittanee, ettei lappalaisuutta väheksytty, päinvastoin, sillä kukapa vähätellyn nimeä kantaisi?

Kuopion suomalaisen lyseon lehtori Johan Magnus Salenius kirjoitti tutkimuksessaan 1882 lappalaisten katoamisesta seuraavasti:

Maanjaostelu-kirjassa v. 1664 sanotaan: ”Se neljän lappalaisen vero, jota tähän asti vuosittain on kirjoitettu verokirjoihin, pyyhitään nyt kokonaan, koska mainitut lappalaiset 12 tahi 14 vuotta takaperin (siis v. 1652 tahi 1650) ovat siirtyneet pois ja heidän veronsa siis sen jälkeen on tauonnut.” Se on viimeinen tieto lappalaisten selusjoukoista Savossa. ”Mainitut lappalaiset olivat maksaneet veronsa sekä rahana että haukina ja heidän niminään mainitaan mm. 1591 ’Kapain, Musta ja Pänsi (neljäs on Hanno Lauri)’.”⁹²